

4. Παλαιοχριστιανική Βασιλική Φισκάρδου: φωτογραφία νότου πύργου (1976).

Η παραδοσιακή θρησκευτική αρχιτεκτονική στην Κεφαλλονιά

(Συμβολή στη μελέτη της πολιτισμικής γεωγραφίας των Ιονίων Νήσων)

Εξ αρχής πρέπει να επισημάνουμε ότι τόσο η θρησκευτική αρχιτεκτονική όσο και η γενικότερη παραδοσιακή αρχιτεκτονική δημιουργία της Κεφαλλονιάς δεν έχουν γίνει μέχρι σήμερα αντικείμενο συστηματικής μελέτης και έρευνας, τόσο από ιστορική όσο και από αισθητική άποψη.

Τα μοναδικά σχεδόν βιβλιογραφικά ντοκουμέντα που αναφέρονται στα θέματα αυτά εντοπίζονται στην εισαγωγή της μελέτης του Ντίνου Κονόμου, για τη Χριστιανική Τέχνη στην Κεφαλλονιά, και στο βιβλίο του Κ. Π. Φωκά-Κοσμετάτου για την Αρχιτεκτονική γενικότερα. Υπάρχει ακόμη και μια ανέκδοτη εργασία σπουδαστών του Πολυτεχνείου ειδικά για την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική (βιβλιογραφία).

Τα αίτια αυτής της έλλειψης δεν είναι πάντοτε ξεκάθαρα. Οπωσδήποτε η μεγάλη καταστροφή των σεισμών του 1953 επέδρασε αρνητικά στην προώθηση τέτοιων ερευνών, χωρίς ωστόσο να μπορεί να θεωρηθεί καθοριστική: Στη γειτονική Ζάκυνθο, με τις ίδιες, αν όχι χειρότερες, συνθήκες και συγκυρίες τα αντίστοιχα θέματα έχουν μελετηθεί διεξοδικότερα και πληρέστερα, γεγονός που αποδεικνύει τη σημασία των υποκειμενικών παραγόντων στην πραγματοποίηση τέτοιων εγχειρημάτων.

Σκοπός της εργασίας αυτής δεν είναι φυσικά να αναπληρώσει το κενό αυτό, αλλά απλώς να συμβάλει με κάποιες παρατηρήσεις και προβληματισμό στην ανακίνηση αυτού του θέματος, που πρέπει να τύχει μεγαλύτερης προσοχής και μελέτης.

Ηλίας Μπεριάτος

Αρχιτέκτων-Πολιτοδόμος, Διδάκτωρ Ανθρωπογεωγραφίας

Ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο

Η αρχιτεκτονική, και μάλιστα η θρησκευτική, αποτελεί το κέλυφος μέσα στο οποίο αναπτύσσονται —σε στενή οργανική σχέση με αυτό— όλα τα άλλα είδη καλλιτεχνικής έκφρασης της χριστιανικής λατρείας και του χριστιανικού πολιτισμού: τοιχογραφίες, φορητές εικόνες, γλυπτά, μικροτεχνήματα, κεντήματα, μεταλλικά σκεύη και πάσης φύσεως κειμήλια και αντικείμενα.

Παράλληλα η αρχιτεκτονική, ως εφαρμοσμένη τέχνη που είναι, έργεται πρώτα να καλύψει και να υπηρετήσει κάποιες πρακτικές, λειτουργικές κοινωνικές ανάγκες —ατομικές ή συλλογικές—, προτού υψωθεί σε ανώτερες καλλιτεχνικές και εκφραστικές σφαίρες. Χρησιμοποιεί λοιπόν τεχνικές που έχουν άμεση σχέση με τις κοινωνικές δομές και συνθήκες τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Μ' άλλα λόγια, η αρχιτεκτονική ως τέχνη και τεχνική εκφράζει πιστά την εποχή της, αλλά και εκφράζεται από αυτή.

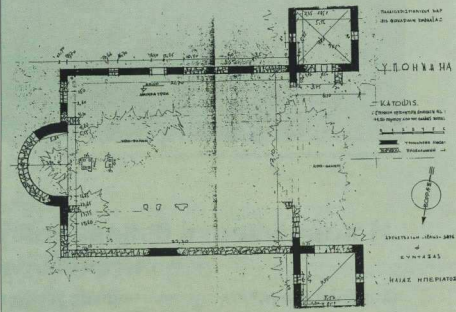
Στην περίπτωση της Κεφαλονιάς το ιστορικό και κοινωνικό περιβάλλον έπαιξε σημαντικότατο ρόλο στη διαμόρφωση των υπό εξέταση αρχιτεκτονικών τύπων και μορφών. Έτσι, όταν στα μέσα του 15ου αιώνα η ηπειρωτική Ελλάδα αποτελούσε ακόμα τμήμα του Βυζαντίου, η Κεφαλλονιά και τα Επτάνησα εβίωσαν τρεις περίπου αιώνες Φραγκοκρατίας. Κι όταν στη συνέχεια, για τέσσερις αιώνες, οι υπόλοιποι ελληνικοί τόποι τουρκοκρατούνται, τα Επτάνησα βρίσκονται υπό την ενετική και αγγλική κυριαρχία. Αυτός ακριβώς ο διαχωρισμός από την κοινή ιστορική μοίρα του Ελλαδικού χώρου για επτά περίπου αιώνες ήταν φυσικό να έχει και τις ανάλογες επιπτώσεις τόσο στο κοινωνικό όσο και στο πολιτισμικό πεδίο. Ιδιαίτερα μάλιστα κατά την περίοδο των νεότερων χρόνων, που κυρίως μας ενδιαφέρει εδώ, ο διαχωρισμός αυτός, λόγω και της «φιλελεύθερης» πολιτικής της Βενετίας, οδηγεί στην ανάπτυξη μιας ιδιότυπης τοπικής κοινωνίας και πολιτιστικής ζωής.

1. Παλαιοχριστιανική Βασιλική Φισκάρδου: αποτύπωση νότιας όψης (1976).

2. Παλαιοχριστιανική Βασιλική Φισκάρδου: αποτύπωση βόρειας όψης (1976).

3. Παλαιοχριστιανική Βασιλική Φισκάρδου: σχέδιο κάτοψης (1976).

5. Παλαιοχριστιανική Βασιλική Φισκάρδου: φωτογραφία δυτικής όψης (1976).

Ενώ στην πειρωτική Ελλάδα υπάρχουν δύο κοινωνικές τάξεις, στα Επτάνησα υπάρχει και μια τρίτη, η αστική, ανάμεσα στους άρχοντες και το λαό. Ακόμη, οι κατακτητές είναι ετεροδοξοί, όχι αλλόθρησκοι. Η οικονομική και παραγωγική άνθηση των νησιών—που συνεπάγεται και την ανάγλυο πνευματική τους άνθηση—προσελκύουν από τις γειτονικές υπόδουλες περιοχές (Ήπειρος, Κρήτη κλπ.) μεγάλες μάζες πληθυσμού που, εξαναγκασμένες να εγκαταλείψουν τον τόπο τους, βρίσκουν καταφύγιο στα «ειρηνικά» Επτάνησα. Ανάμεσα τους υπάρχουν μάλιστα, τεχνίτες και καλλιτέχνες παντός είδους, που μαζί με τους ντόπιους θα δημιουργήσουν τη θαυμαστή ποικιλία των μορφών της κεφαλλονικής και γενικότερα επανησιακής τέχνης. Όλη αυτή η ξεχωριστή και ιδιόρρυθμη ιστορική πορεία θα αποτυπωθεί με ιδιαίτερη έμφαση στα θρησκευτικά αρχιτεκτονικά έργα, αφού η πίστη των κατοίκων που διώνεται μέσα από τα έργα αυτά αποτελεί τον πυρήνα και το μέτρο της εθνικής τους συνείδησης και της ελληνικότητάς του χαρακτήρα τους.

Η βυζαντινή κληρονομιά

Πριν εξετάσει κανείς τι συνέβη στους νεότερους χρόνους, είναι ανάγκη να διερωτηθεί για την ύπαρξη παλαιοχριστιανικών και βυζαντινών ναοδομικών κτηρίων, αφού μάλιστα η Κεφαλλονιά υπήρξε έδρα ξεχωριστού **θέματος**. Κι ακόμη, για την επίδραση που είχαν στην μετέπειτα εξέλιξη της αρχιτεκτονικής του νησιού οι βυζαντινές αυτές καταβολές.

Τα κτίσματα αυτής της περιόδου έχουν επισημανθεί από διάφορους ερευνητές, αρχαιολόγους, ιστορικούς και γεωγράφους¹. Μια εικόνα των αρχιτεκτονημάτων αυτών δίνει ο Ν. Φωκάς-Κοσμετάτος σε σχετική εργασία του (1972)². Σ' αυτήν απεικονίζονται συνοπτικά τα διάφορα μνημεία και κυρίως: α) Η μεγάλη τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική του Φιοκάρδου³, της οποίας σώζονται ερείπια τοίχων αρκετού ύψους. β) Ο μικρός σταυροειδής ναός με

τρουλοκαμάρα στο Βαρύ Ερύσο-νο, γ) Τα κτίσματα στο εσωτερικό του κάστρου του Αγίου Γεωργίου. δ) Διάφορα αρχιτεκτονικά μέλη και υπολείμματα ναών στη θέση της παλιάς μονής των Αγίων Φανέντων, καθώς και στη Σόμη, στα Φερεντινάτα, στην Πεσσάδα, στη Σκάλα, στα Σβορωνάτα και αλλού.

Ο συγγραφέας όμως οδηγείται στο λανθασμένο συμπέρασμα ότι, όταν οι ναοί της περιόδου αυτής κατεστράφησαν από σεισμούς, οι κάτοικοι δεν ξανάκτισαν παρόμοιους με τρούλους ή θόλους, γιατί αυτοί θεωρήθηκαν επικίνδυνα κατασκευές⁴. Έτσι μεταγενέστερα έκτιζαν ναούς τύπου βασιλικής. Η αλήθεια όμως είναι ότι η πραγματική αιτία της εξαφάνισης των βυζαντινού τύπου ναών δεν ήταν οι σεισμοί αλλά η διακοπή της βυζαντινής παράδοσης για επτά αιώνες (Φραγκοκρατία, Ενετοκρατία, Αγγλοκρατία), που είχε αισθητές επιπτώσεις και στην αρχιτεκτονική. Μεγάλοι καταστρεπτικοί σεισμοί γίνονται πάντοτε, κάθε αιώνα σχεδόν, αλλά και ο άνθρωπος επίσης έκτιζαν πάντα τις εκκλησίες τους με την εκάστοτε επικρατούσα παράδοση (όπως άλλωστε συνέβη και στις τόσες άλλες οσιμοπαθείς περιοχές του ελλαδικού χώρου με βυζαντινή παράδοση). Όταν όμως η παράδοση διεκόπη (τον 12ο αι.), σταμάτησε το κτίσιμο τέτοιων ναών και όσοι απέμειναν κατεστράφησαν από τους σεισμούς, οι οποίοι φυσικά συνεχίστηκαν.

Πρέπει επίσης να τονιστεί ότι, πέρα από τις «φυσιολογικές» επιπτώσεις της διακοπής της βυζαντινής παράδοσης, κατά την αρχική περίοδο της Φραγκοκρατίας υπήρξαν και διοικητικά μέτρα, όπως απαγόρευση οικοδόμησης ορθοδόξων ναών, μετατροπή ορθοδόξων σε καθολικούς, και γενικά ένα πνεύμα θρησκευτικού εθισμού και καταπίεσης που επηρέασε αρνητικά την εξέλιξη της ορθόδοξης βυζαντινής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής⁵. Κι αν ακόμη δεν υπήρχαν οι σεισμοί, είναι αμφίβολο αν θα είχαμε το πλήθος των ναών που θα έπρεπε να υπάρχουν σήμερα υπό άλλες συνθήκες. Επομένως οι παράγοντες εξαφάνισης τέτοιων

δειγμάτων αρχιτεκτονικής είναι περισσότερο ανθρωπογενείς (πολιτικοθρησκευτικοί) παρά φυσικοί.

Μια τελευταία παρατήρηση που μπορούμε να κάνουμε για τα κτίσματα αυτά είναι ότι οι παλαιοχριστιανικοί και βυζαντινοί ναοί, είτε ως ερείπια είτε θαμμένοι στο έδαφος, βρίσκονται πάντοτε στην ύπαιθρο, σε θέσεις μοναστηριών κλπ. Κι αυτό γιατί την περίοδο αυτή, δηλαδή πριν από τον 15ο αιώνα, δεν είχε ακόμη δημιουργηθεί ο αστικός χώρος του νησιού (πόλεις Αργοστολίου και Ληξουρίου), όπου κτίστηκαν σχεδόν αποκλειστικά εκκλησίες τύπου βασιλικής, με δική της επίδραση, δημιουργώντας τη γνωστή τοπική αρχιτεκτονική παράδοση.

Τυπολογικά χαρακτηριστικά των ναών Ενετικής περιόδου (16ος-19ος αιώνας)

Πρέπει εξ αρχής να τονιστεί ότι η ροπή για οικοδόμηση ναών και μοναστηριών ήταν αρκετά μεγάλη σ' ολόκληρη την περίοδο της Φραγκοκρατίας αλλά πολύ περισσότερο της Ενετοκρατίας. Ως προς το πλήθος⁶ των ναών της περιόδου αυτής, ενδεικτικά αναφέρεται ότι γύρω στα τέλη του 18ου αιώνα υπήρχαν στην Κεφαλλονιά 350 με 400 εκκλησίες περίπου πάνω στην κατηγορίαν, από πλευράς ιδιοκτησιακού καθεστώτος⁷.

Ο τύπος του ναού που υιοθετήθηκε ήταν εκείνος της μονόκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής, της λεγόμενης «επτανησιακής» βασιλικής, σχήματος επιμήκους ορθογωνίου και με αναλογίες πλευρών που κυμαίνονται συνήθως από 1:1,5 για τα μικρότερα κτίσματα ως 1:2,5 για τα μεγαλύτερα. Όσο δηλαδή το μέγεθος του κτηρίου αυξάνεται, τόσο το ορθογώνιο επιμηκώνεται, γιατί το πλάτος δεν μπορεί να αυξηθεί πέρα από ένα ορισμένο όριο—αυτό που μπορεί να γεφυρωθεί με ένα ξύλινο ζευκτό. Σε μια από τις στενές πλευρές τοποθετείται η κόγχη του ιερού, σχηματίζοντας κατάφωτο εξωτερικά ημιεξαγωνικής και εσωτερικά ημικυκλικής.

Τρίκλιτες βασιλικές—σε αντίθεση με τη Ζάκυνθο που εμφανίζονται έστω και ως εξαίρεση—

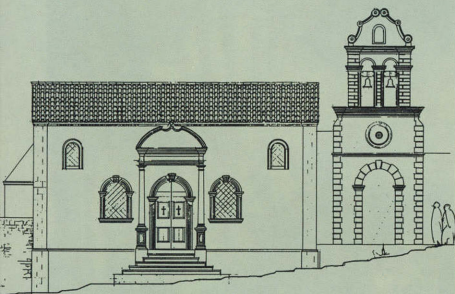
8. Ναός Αγίου Σπυρίδωνα Πουλάτων. Φωτογραφία κυρίας εισόδου (1976).

δεν υπάρχουν καθόλου στο νησί την περίοδο που εξετάζουμε. Ίσως γιατί δεν υφίστανται οι τεχνικοί λόγοι που επιβάλλουν ή δικαιολογούν έναν τέτοιο τύπο, δηλαδή κάλυψη εξαιρετικά μεγάλων επιφανειών στεγασμένου χώρου. Το μέσο μέγεθος των εκκλησιών —και κυρίως της διάστασης του πλάτους— είναι πολύ μικρότερο από εκείνο της μεγάλης παλαιοχριστιανικής βασιλικής του Φιοκάρδου. Η διαπίστωση αυτή δείχνει την αξιολογή αίσθηση της κλίμακας και του μέτρου που κυριαρχούσε στα αρχιτεκτονήματα της εποχής⁸. Η τοποθέτηση και ο προσανατολισμός του ναού είναι πρόβλημα, για τη λύση του οποίου συμβιβάζονται μερικώς οι θρησκευτικές επιταγές με τα δεδομένα του πολεοδομικού περιβάλλοντος. Έτσι το ιερό εμφανίζει συχνά αποκλίσεις από την ανατολή. Ως κυρία εισόδος του ναού προτιμάται κατά κανόνα μία από τις μεγάλες πλευρές, δηλαδή η βορινή ή η μεσημβρινή, και ως δευτερεύουσα η δυτική. Στα χωριά, φυσικά, η τοποθέτηση του κτηρίου στο οικόπεδο είναι πιο ελεύθερη και συνδυάζεται με την αξιοποίηση του χώρου του προαυλίου και την επιλογή της κυρίας εισόδου. Σε όλες τις

περιπτώσεις παρατηρούμε ότι η κυρία εισόδος και η κυρία όψη δημιουργούν έναν δεύτερο —εγκάρσιο— άξονα του ναού, κάθετο στον ισχυρό επιμήκη άξονα, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός κέντρου στο εσωτερικό του κτηρίου, γεωμετρικού και συμβολικού. Ο χωρισμός του ναού σε τρία μέρη (ιερό-κυρίως ναός-γυναικωνίτης) καλύπτει τις λειτουργικές ανάγκες της λατρευτικής διαδικασίας και δημιουργεί επιφάνειες όπου θρίσκουν έκφραση η διακοσμητική και μορφοπλαστική ικανότητα των καλλιτεχνών. Τρούλοι και θόλοι ή καμάρες σε συνδυασμό με σταυροειδείς κατόψεις δεν εμφανίζονται σχεδόν καθόλου. Εκτός από τον τρούλο του προσεισμικού ναού της μονής του Αγ. Γερασίου (που διατηρείται και στον σημερινό ναό από μετόν) καθώς και δύο-τριών άλλων εκκλησιών, πουθενά αλλού δεν κατασκευάζονται θολωτές κατασκευές την περίοδο αυτή. Από το άλλο μέρος, τα κωδωνοστάσια ή καμπαναριά, απαραίτητα συμπληρωματικά στοιχεία των ναών, διακρίνονται σε δύο τύπους: τα «πλάκ» ή «φράγκικα» (απλά) και τα «βενετσιάνικα» (πυργοειδή). Τα πρώτα αποτελούνται από

ένα περισσότερο ή λιγότερο παχύ και διάτρητο τοίχωμα, που συνήθως είναι συνέχεια της μιας από τις μεγάλες όψεις του ναού —ανάλογα και με την πολεοδομική διάταξη του χώρου και την ένταξη του κτηρίου σ' αυτόν (περίπτωση Αγ. Σπυρίδωνα Πουλάτων). Σπανιότερα εμφανίζονται ανεξάρτητα, σε απόσταση από το ναό (περίπτωση Ευαγγελίστριας του Κάστρου Αγ. Γεωργίου). Στις περιπτώσεις των μοναστηριών λειτουργούν και ως πυλώνες εισόδου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το καμπαναριό της μονής του Αγ. Γερασίου στα Ομαλά, που ανακατασκευάστηκε με παρόμοια μορφή. Καθ' ύψος τα καμπαναριά αυτά χωρίζονται σε τρεις ζώνες: τη βάση, το μέρος με τις καμπάνες και την επίστεψη, που είναι συνήθως τριγωνικής μορφής. Τα κωδωνοστάσια του δεύτερου τύπου, λόγω ακριβώς και της πυργοειδούς μορφής τους, τοποθετούνται με μεγαλύτερη ελευθερία σε σχέση με το ναό, δημιουργώντας όμως αρμονική σύνθεση με αυτόν (σπάνια είναι συνεχόμενα). Και εδώ η καθ' ύψος διαίρεση —λειτουργική και μορφολογική— γίνεται με τρεις ζώνες. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα κα-

ΥΔΟΣ ΑΠΟ ΣΠΥΡΙΔΙΩΝΟΣ
ΤΟΥ ΛΑΤΩ ΣΑΜΗΣ

ΟΨΙΣ ΚΥΡΙΑΣ (ΒΟΡΕΙΑ)
ΚΛΙΜΑΧ: 1:50
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ: 18-8-76
ΣΥΝΤΑΞΑΣ
ΝΑΙΑΣ ΜΑΡΤΥΡΑΤΟΣ

7. Ναός Αγίου Σπυριδώνα Πουλάτων. Αποτύπωση κυρίας (βόρεια) όψης (1976).

μπαναριά και των δύο τύπων, λόγω της δεσπόζουσας θέσης τους όχι μόνο στο συγκρότημα του ναού αλλά και στο ευρύτερο πολεοδομικό, οικιστικό και φυσικό περιβάλλον, είναι έργα εξαιρετικής κατασκευαστικής τόλμης και αντοχής αλλά και καλλιτεχνικής έκφρασης —λαμπρά δείγματα της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας του νησιού.

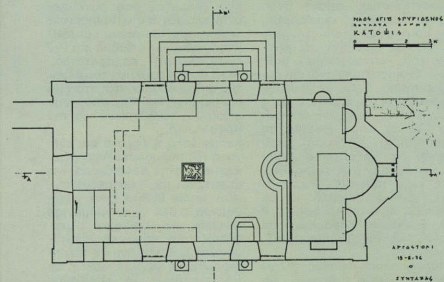
Ιδιαίτερη τέλος θέση στη θρησκευτική αρχιτεκτονική της Κεφαλλονιάς κατέχουν τα ξακουστά μοναστηριακά συγκροτήματα, που εκτός από τους ναούς και τα καμπαναριά περιλαμβάνουν και άλλες κατηγορίες αρχιτεκτονικών έργων, όπως κελιά, ξενώνες, πύργους και άλλα κτίσματα απαραίτητα για τη συλλογική επιβίωση των μοναχών. Αλλά γι' αυτά χρειάζεται ειδικότερη μελέτη που ξεφεύγει από τα όρια του παρόντος.

Μορφολογικά στοιχεία και επιδράσεις

Οι παράγοντες δημιουργίας των αρχιτεκτονικών μορφών είναι αναμφίβολα πολλοί και αναφέρονται τόσο σε τεχνικούς-λειτουργικούς λόγους (υλικά, τεχνική και τεχνολογία) όσο και σε καθαρά ιδεολογικούς-κοινωνικούς (αισθητικές αντιλήψεις και κοινωνικές αξίες), για τους οποίους μιλήσαμε στο δεύτερο μέρος του παρόντος.

Φυσικά τα υλικά και οι τρόποι κατασκευής των ναών της Κεφαλλονιάς είναι εκείνα που χρησιμοποιούνται γενικά στα δομικά έργα της εποχής αυτής (πέτρα, ξύλο κλπ.). Όμως, επειδή οι ναοί είναι κτήρια ειδικής χρήσεως και μέσα έκφρασης υψηλών αισθημάτων, έχουν ιδιαίτερα προσεγμένη κατασκευή, πράγμα που σημαίνει ότι αξιοποιούνται πλήρως οι δυνατότητες που παρέχει η τεχνολογία της εποχής.

Ο κυριότερος όμως παράγοντας της ρυθμολογικής και μορφολογικής ιδιαιτερότητας της θρησκευτικής αρχιτεκτονικής στην Κεφαλλονιά και τα Επτάνησα είναι η γόνιμη και δημιουργική αφομοίωση των ισχυρών δυτικών επιδράσεων του ομνισμού της Αναγέννησης και αρτοτέρα του Μπαρόκ. Όμως,

7. Ναός Αγίου Σπυριδώνα Πουλάτων. Σχέδιο κάτοψης (1976).

όπως αναφέραμε και στην αρχή, το γεγονός αυτό δεν είχε καμία αρνητική συνέπεια στην εθνική συνείδηση των κατοίκων.

Αντίθετα, επειδή ακριβώς η αποδοχή των καλλιτεχνικών ρευμάτων και μορφών της ιταλικής Αναγέννησης και της Δύσης γενικότερα γίνεται συνειδητά και με ελεύθερη συμμετοχή, λόγω θρησκευτικής ελευθερίας, το αποτέλεσμα χαρακτηρίζεται από εξαιρετικά πρωτοτυπία και μοναδικότητα. Έτσι αναπτύσσεται μια καινούργια, ξεχωριστή ελληνική τεχνοτροπία και «κουλτούρα», της οποίας η αρχιτεκτονική, περισσότερο από τις άλλες τέχνες⁹, αποτελεί τη χαρακτηριστικότερη έκφραση.

Ως στοιχεία που πιστοποιούν την ελληνικότητα της κεφαλονίτικης και επτανησιακής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής αναφέρουμε ενδεικτικά την ύπαρξη και μορφολογική εξέλιξη του τέμπλου, το γυναικωνίτη, και την τοποθέτηση ενός ανάγλυφου δικέφαλου αετού στο εσωτερικό του ναού, στο κέντρο του δαπέδου¹⁰, που συναντάμε στα παρεκκλήσια των αρχοντικών (όπως π.χ. στον Άγ. Σπυρίδωνα Πουλάτων της οικογένειας Αννίνου) ή και στα καθολικά των Μοναστηρίων. Από το άλλο μέρος, υιοθετούνται μορφές και στοιχεία μπαρόκ, κυρίως στις εξωτερικές όψεις των ναών, στα παράθυρα και τις πόρτες, αλλά με μεγαλύτερη λιτότητα στη σύνθεση, σε σχέση με τα δυτικά πρότυπα.

Με τον τρόπο αυτό πραγματοποιείται μια μείξη αρχιτεκτονικών μορφών και στοιχείων (ανατολικής και δυτικής προέλευσης) υψηλής αισθητικής ποιότητας και έκφρασης. Έτσι, με τις δυτικές επιδράσεις φθάνουμε εξελικτικά στη δημιουργία ενός ρυθμικού μπαρόκ μοναδικού στον ελληνικό χώρο, που καθιερώθηκε ως «επτανησιακό μπαρόκ». Όπως αναφέρει ο Δ. Ζήβος¹¹ είναι ένα Μπαρόκ του οποίου οι μορφές «αλλάζουν κλίμακα για να προσαρμοστούν στην ελληνική αντίληψη του μέτρου». «... αναπτύσσονται σ' ένα επίπεδο ενώ η ανάπτυξής τους στο χώρο είναι ουσιαστικά ανυπαρκτή: απλοποιούνται έτσι και χάνουν τη χαρακτηριστική, έντονη, σε τρεις διαστάσεις κίνηση,

9. Το καμπαναριό του ναού Αγίου Βασιλείου Κεραμειών σε φωτογραφία πριν από τους σεισμούς του 1953. (Από το βιβλίο «Η Χριστιανική Τέχνη στην Κεφαλονιά», του Ντ. Κονάμυ, 1966).

που θα ήταν αδύνατο να επαναληφθεί κάτω από το ελληνικό φως».

Χαρακτηριστική επίσης περίπτωση αρμονικής συνύπαρξης και μετασχηματισμού των μορφολογικών στοιχείων στο πλαίσιο του «επτανησιακού ρυθμού» έχουμε στα πυργοειδή κωδωνοστάσια. Εδώ, σε κάποιες περιπτώσεις, τις σπανιότερες, η στέψη είναι οξυκορφή πυραμίδα ή κώνος, που φανερώνει τη βενετσιάνικη επίδραση (περίπτωση Αγ. Ελευθερίου Αργοστολίου), ενώ στις περισσότερες είναι τρουλωτή (περιπτώσεις Παναγίας Ρακατζής και Αγ. Σπυρίδωνος στο Αργοστόλι, ή Αγ. Βασιλείου Κεραμειών και Κοιμήσεως της Θεοτόκου Καλιγιάτων).

Υπάρχει ακόμη πλήθος άλλων αρχιτεκτονικών στοιχείων και λεπτομερειών (τέμπλα, άμβωνες, στασίδια, θρόνοι, ουρανίες, ανοίγματα κλπ.), κυρίως στο εσωτερικό των ναών, που δείχνουν καθαρά την ιδιότητα της θρησκευτικής αρχιτεκτονικής του νησιού.

Τέλος θα πρέπει να ερευνηθεί και η επίδραση του νεοκλασικισμού, του τελευταίου ευρωπαϊκού ρεύματος που συνέβαλε στην εξέλιξη της επτανησιακής τέχνης τον 19ο αιώνα και επηρέασε σε κάποιο βαθμό και την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική. Αλλά για την ανάλυση του θέματος αυτού απαιτούνται στοιχεία και μελέτες που δεν υπάρχουν σήμερα —τουλάχιστον για την Κεφαλονιά.

Αναμφίβολα η έρευνα και εξέταση της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής στην Κεφαλονιά, και ιδιαίτερα της θρησκευτικής, στον οποίο βαθμό έγινε μέχρι σήμερα, δεν χρησιμοποίησε επαρκώς το υπάρχον υλικό. Χρειάζονται επομένως επιστημονικές μελέτες που θα τεκμηριώσουν τις γενικές αρχές και θα αναλύουν τα επιμέρους στοιχεία του υπό εξέταση θέματος.

Με την αξιοποίηση του υπάρχοντος αρχαιακού υλικού, όσο και κυρίως με την επιτόπου απότυπωση και μελέτη των σωζόμενων μνημείων, θα μπορούσε να

10. Το καμπαναριό του ναού Αγίου Ελευθερίου στο Αργοστόλι σε φωτογραφία πριν από τους σεισμούς του 1953. (Από το βιβλίο «Η Χριστιανική Τέχνη στην Κεφαλονιά», του Ντ. Κονόμου, 1966).

αποκαλυφθεί μια σχετικά πλήρης εικόνα όλων των θρησκευτικών αρχιτεκτονικών κελυφών και μορφωμάτων του νησιού σε σύγκριση και με τα άλλα Ιόνια νησιά.

Σημειώσεις

- Υπάρχουν αναφορές από τους Ι. Πάρτε, Η. Τοιτσέλη, Α. Μηλιαράκη, Ι. Λοδερφό, Σ. Μαρινάτο, Π. Βοκοτόπουλο, Ο. Ριλιππακ κ.ά.
- Είναι το άρθρο του στο Δελτίο της Αναγνωστικής Εταιρείας Κέρκυρας, αρ. 9, έτος 1972, που ο τίτλος του αναφέρεται στη βιβλιογραφία.
- Το μνημείο αυτό είναι μεγάλης αρχαιολογικής και ιστορικής αξίας όχι μόνο λόγω της ηλικίας του (κτίστηκε τον 6ο ή 7ο και πάντως πριν από τον 8ο αι.) αλλά και λόγω της μοναδικότητάς του στο χώρο της Κεφαλονιάς και της Επτανήσου. Ο πρώτος που το μελέτησε διεξοδικά και πραγματοποιήσε την πρώτη αποτύπωση ήταν ο Βυζαντινολόγος Π. Βοκοτόπουλος (1969). Μια δεύτερη εξέταση και εκτίμηση έγινε από τον αρχαιολόγο Ι. Βολανάκη (1976).
- Η απόψη όμως αυτή δεν έχει καμία τεχνική βάση: Υπάρχουν στέροις και ανθεκτικοί ναοί και με και χωρίς θόλους. Η αιτία δηλαδή της κακής ή επιβλαβούς κατασκευής δεν είναι η επιλογή του αρχιτεκτονικού ρυθμού αλλά η σωστή τεχνική εφαρμογή του.

- Κονόμος Ντίνος, Χριστιανική Τέχνη στην Κεφαλονιά, Αθήνα 1966, Εισαγωγικό σημείωμα, σελ. 7.
- Μοσχόπουλος Γιώργος, Ιστορία της Κεφαλονιάς, 1ος τόμος, σελ. 216, και Κονόμος Ντίνος, ό.π., σελ. 8.
- Όπως αναφέρεται από τον Ντ. Κονόμο (ό.π., σελ. 8), υπήρχαν τρεις κατηγορίες εκκλησιών από άποψη νομικής υπόστασης: Οι ιδιόκτητες, οι δημόσιες και οι ενοριακές. Το καθεστώς αυτό διατηρήθηκε ως το τέλος του 19ου αιώνα και δεν είχε εμφανή επίδραση στην τυπολογία και μορφολογία τους.
- Αναφορικά με το θέμα αυτό, βλέπε σχετικές παρατηρήσεις του Π. Α. Μιχελή στο βιβλίο του «Η αρχιτεκτονική ως Τέχνη», Αθήνα 1965, σελ. 136-137.
- Σύμφωνα με τον Κ. Ζηρίου (Κεφαλονιά, Χριστιανικοί αρχαιότητες, περιοδικό Αρμονία, τόμος Α', 1900, σσ. 222-247), δεν συνδέει το ίδιο με τη ζωγραφική, που δεν επηρεάστηκε—τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό— από τις δυτικές τεχνοτροπίες αλλά διατηρήθηκε περισσότερο βυζαντινή στην Κεφαλονιά, σε αντίθεση με τη Ζάκυνθο και την Κέρκυρα.
- Σχετικά με το ίδιο θέμα βλέπε στο βιβλίο του Δ. Ζήβα «Η αρχιτεκτονική της Ζακύνθου», σ. 117, και στην εργασία των σπουδαστών του Ε.Μ.Π. για τις εκκλησίες της Κεφαλονιάς που αναφέρεται στη βιβλιογραφία.
- Ζήβας Διονύσης, ό.π., σελ. 172.

Βιβλιογραφία

- Βοκοτόπουλος Π., «Βαρύ, Παναγία Κοιμήτρια» και «Φισκάρδο, Βασιλική», Αρχαιολογικό Δελτίο, Αθήνα, τόμος 24, 1969, σσ. 287-290.
- Ζήβας Διονύσης, Η αρχιτεκτονική της Ζακύνθου, Αθήνα, Τ.Ε.Ε. 1970, σ. 201.
- Ζήβας Διονύσης, «Η Ζακυνθινή αρχιτεκτονική γύρω από την περίοδο της απελευθέρωσης», στο: Πρώτοι Έλληνες τεχνικοί επισήμονες περίοδοι απελευθέρωσης, Αθήνα, Τ.Ε.Ε. 1976, σσ. 129-138.
- Ζήβας Διονύσης, «Υπάρχει Ελληνικό Μπαρόκ»; στο: Είς μνήμην Παναγιώτου Α. Μιχελή, Αθήνα, Ελληνική Εταιρεία Αισθητικής, 1971, σσ. 364-369.
- Ζηρίου Κ., «Κεφαλληνίας Χριστιανικά αρχαιότητες», Αρμονία, Αθήνα, τόμος Α, 1900, σσ. 222-247.
- Κονόμος Ντίνος, Η χριστιανική τέχνη στην Κεφαλονιά, Αθήνα 1966, σ. 122.
- Μιχελής Παναγιώτης, Η αρχιτεκτονική ως τέχνη, Γ' έκδοση, Αθήνα 1965, σ. 362.
- Μιχελής Παναγιώτης, Αισθητική θεώρηση της Βυζαντινής τέχνης, Γ' έκδοση, Αθήνα, Ε.Μ.Π., 1977, σ. 342.
- Μοσχόπουλος Γεώργιος, Ιστορία της Κεφαλονιάς, Αθήνα, τόμος 1ος, 1985, σ. 262.
- Συλλογική και αρχείο αρχιτεκτονικών ερευνών του Ε.Μ.Π., Εκκλησίες της Κεφαλονιάς, φροντιστηρική εργασία των Ε. Αργυριανού, Ι. Βορέαδη, Ι. Καβαλιεράτου, Α. Στεφανοπούλου, Ε. Τραβασάρου, Αθήνα 1970.
- Τριανταφυλλόπουλος Δημήτριος, Ήπειρος και Επτανήσα: διακήσιση ιδεών στο χώρο της εκκλησιαστικής τέχνης, στο: Ήπειρος: Κοινωνία, Οικονομία, 15ος αιώνας, Πρακτικά Συνεδρίου Ιστορίας, Γιάννενα 4-7 Σεπτεμβρίου 1985.
- Φωκιάς-Κοσμετάτος Νικόλαος, «Ερείπια Ναών και Κτισμάτων Παλαιοχριστιανικής και Βυζαντινής περιόδου εν Κεφαλληνία», Δελτίο Αναγνωστικής Εταιρείας Κέρκυρας, Κέρκυρα, αρ. 9, 1972.
- Φωκιάς-Κοσμετάτος Κ.Π., Κεφαλληνικά Β'. Αρχιτεκτονικά, Αθήνα 1962.

Traditional Religious Architecture in Kephallonia

I. Beriatos

The religious architecture of Kephallonia is, unfortunately, an overlooked subject. Nevertheless, the thorough study of the existing monuments and the research on the relevant archive material in combination can supply sufficient data for the comparison of the local architecture with that of the other Ionian islands and the drawing of significant conclusions.